

Patrociniumi helységneveink és névadóik mennyiségi összefüggései

Az egyszerűség kedvéért patrociniumi helységneveknek tartom azokat a településneveinket, amelyek közvetlenül vagy közvetve utalnak valamely templomcímre, illetőleg az ezekben foglalt, bennük megnevezett védőszentre, isteni személyre, a szentek együttesére, szentként tisztelt tárgyakra és megszemélyesített fogalmakra. Eltekintek tehát attól, hogy ténylegesen igazolható-e: a helység templomneve ~ a helység településneve közvetlen névátvonódás, avagy a helység egy másik település egyházának valóságos tulajdonosként való megjelenése következtében kapja nevét annak titulását, eltekintünk továbbá azoktól a ritka esetektől is, amelyekben mintegy mesterséges névadásban védőszentnévi formában szabják meg a létrehozandó település nevét.

Ha arra a kérdésre akarunk válaszolni, hogy kik voltak a patrociniumi formát mutató helységneveinknek, illetőleg előzményeiknek, a települések egyházainak névadói, látszólag nagyon egyszerű a felelet: *Szentábrahám* falué Szent Ábrahám, *Boldogasszony-é* Szűz Mária, *Szentpál-é* Szent Pál. A valóság azonban ebben az esetben is sokkal bonyolultabb, mert sem az önelvű névtan, sem pedig az ebben a kérdésben kiemelkedő jelentőségűvé váló tisztelettörténet nem elégedhet meg pusztán a helynévalak sugallta válasszal, mert az is köztudomású, hogy már a középkornak minket érdeklő szakaszaira létrejött a patrociniumok heteroszémiája, azaz ugyanazt a nevet több, esetenként sok szent személy viselte, sőt ennek az ellenkezőjére is többen felfigyeltek: arra, hogy ugyanaz a patrocinium több összefüggéstelen nyelvi formát is ölthet. (Mielőtt gondolatmenetemet tovább folytatnám le kell szögezmem, hogy ebben az esetben „jelentésen” a szabatosan meghatározható templomcímet, illetőleg névadóját értem, a hangalakok esetében pedig figyelmen kívül hagyom azt, hogy a helynév sima formában, avagy ez valamely köznévi utótaggal megtoldva fordul-e elő.) A patrociniumi helységnevek névadóinak megállapításában a helységnévi alakokkal szembe kell állítanunk középkori templomcímeinket, s az utóbbiak körének legalább hozzávetőleg pontos megállapítása után nyílik lehetőség arra, hogy elfogadható választ adjunk: helynévi alakulatainkban hány védőszent (és kinek a) tisztelete rejlik.

Ma már nem kell teljesen járatlan úton haladnunk, mert számos részletproblémában eligazít bennünket KISS LAJOS hatalmas műve (a FNESz.⁴), BENKŐ LORÁND jóvoltából megszületett a névtípus egészének legalapvetőbb kérdéseit áttekintő összefoglalás is (ForschNachb. 304–10), a középkori templomcímek átfogó tisztelettörténeti értékelését pedig KOVÁCS BÉLA végezte el kiemelkedő jelentőségű tanulmányában (Magyarország középkori patrociniumai: Agria 25–6: 407–19). Témánk és a kérdés bonyolultságának szemléltetésére a két

utóbb említett szerzőtől idézek adatokat. Benkő Loránd szerint (i. m. 307) helységneveinkben 72 védőszentnév található. Nem tesz azonban különbséget a szentnévi homonimák között, sőt számításba veszi a *Szentnedele*, az egyetlen adatokból ismert *Szentderzs* és a *Szentkút* neveket is. Ilyen patrocíniumokat azonban a tisztelettörténeti irodalom nem ismer: *Nedelya* nevű szentről nem tudunk, Szent Desideriusnak egyetlen templomát sem ismerjük Magyarországon, a *Szentkút* pedig eredetileg egy csodatevőnek hitt forrásra, kútra utalhatott. Kovács Béla szerint pedig az általa összegyűjtött 2490 templomnév mindössze 96 patrocínium között oszlik meg. Elkülönítésüket azonban ő is megszenvedte, mert pl. külön fölvette a minden megszorítás nélküli Jakabot, az idősebb Jakab, valamint a Fülöppel együtt szereplő ifjabb Jakab apostolt, ugyanakkor külön nem szerepelteti Fülöpöt, pedig tudjuk, hogy a szőregi monostornak egyedül ő volt a patrónusa. Péter mellett számol a Péter–Pál titulusokkal is, noha az ugyanazon templomokra vonatkozó adatokban számos alkalommal ingadozó Péter, illetőleg Péter és Pál névhasználatokkal találkozunk. Módszertanilag nem védhető kellően az az eljárása, hogy a monostorok patrocíniumait még a korai időszakból sem vette figyelembe, a titulusok helynévvé alakulásának esélyében ugyanis nem volt különbség aközött, hogy azokat kápolna, plébániaegyház, avagy kolostortemplom viselte. Adatai közül hiányzik tehát pl. a két Ányos, a Szent Bölcsesség, Jeromos, Klára, Lambert stb., pedig Magyarország tiszteleti térképéhez ezek is hozzátartoznak.

Most mégis azzal kell folytatnom, hogy sem a patrocíniumi helységneveink pontos számát, sem pedig a hozzájuk tartozó, illetőleg a helységnévvé nem vált templomcímek körét én sem tudom meghatározni, de nem tudná, sőt nem fogja tudni senki sem. Mind a két esetben meg kell tehát elégednünk a hozzávetőleges mennyiségek megállapításával.

A patrocíniumi helységnevek adatainak teljességre törekvő feltárása és a korábbi történeti földrajzi feldolgozások kritikai felülvizsgálata után magam 1390 védőszentnévi helységnévvel számolok a középkori Magyarországon. Ez a szám azonban csökkenthető is, növelhető is számos bizonytalanul értékelhető adattal. Nem tudunk ugyanis határozottan állást foglalni azokban az esetekben (s mintegy 80 ilyennel kell számolnunk), amikor a magyar nyelvterületen adatolt helységre patrocíniumi magyar névforma nem áll rendelkezésünkre, hanem ennek csak egy latin (esetleg más nyelvű) formáit ismerjük. Adattáramban szerepeltetem ugyan a komáromi *Szentandrást*, de kérdőjellel, mert csak latin nyelvű említései ismeretesek: 1268: „*ville sancti andree ... uersus Ecclesiam sancti Andree*” (MES. 1: 552; vö. CSÁNKI, 3: 513; VSOS. 2: 45). A szám növelésére pedig akkor nyílna módunk, ha pl. néhány pusztaszemélynévi formát mutató helyneveinkről a templom titulusa alapján igazolhatnánk, hogy keletkezésükben a templomcím is szerepet játszott vagy játszhatott. A fehérvári keresztesek 1193. évi oklevelében feltűnő *Mariada*, *Mariad* (ma *Marjád* a

Somogy megyei Ságvár határában: MFT. Somogy 46) helynévről MIKOS JÓZSEF így vélekedett: „Talán arról kapta nevét, hogy Mária tiszteletére szentelt egyház vagy kápolna volt ott ...” (MNY. 31: 288), a templom titulusára azonban ő sem hoz, én sem ismerek adatot. A templomcím titokban maradása okoz gondot a Bihar megyei *Kismarja* és *Nagymarja* nevének patrocíniumból való származtatásában is. ORTVAY TIVADAR munkatársa ugyan nagyon határozottan fogalmaz: „Nevét kétségtelenül a Bold. Szűz tiszteletére szentelt egyháztól kapta” (ORTVAY: EgyhFöldl. 2: 542), KISS LAJOS azonban a pusztá személynévi származtatás mellett csak alternatívaként említi ezt a lehetőséget (FNESz.⁴ 1: 751). A helységnevek adatsorában csak sima személynévi formák találhatók: 1277/1282: *Mariam* – gr. (GYÖRFFY, 1: 641); 1291–4: *Maria* (MNY. 22: 222); 1334: *Omaria*, *Vymaria* (Vat. 1/1: 65); 1490: *Nagh Maria*, *Kys Maria* (CSÁNKI, 1: 616). Egy esetben azonban nagyon valószínű, hogy a pusztá személynévi formát mutató helységnev kapcsolatban állt temploma titulusával. A Bihar megyei Margitta (vö. 1216/1550: *Margneta*: VR. 238; 1352: *Marita*, 1363: *Margita*, 1422: *Margythafalwa*: CSÁNKI, 1: 616) nevérol azt tartjuk, hogy a *Margita* személynévből származik (vö. FNESz.⁴ 2: 93). Egy adatból azonban megtudjuk, hogy temploma Szent Margit dicsőségét hirdette; 1358. febr. 24-én Kerekegyházi Laczkfi Miklós búcsúért folyamodott a pápához a birtokain levő templomok számára, s ezt kéri egyebek között „beate Margarete de Margitha” egyházának is (BOSSÁNYI 2: 322).

Az idevonható helységnevek számának bizonytalanságán kívül a bennük foglalt tiszteleti vonatkozások mennyiségi meghatározásában gondot okozhatnak az előbbi értelemben vett „jelentés”-ek és hangalakok bonyolult összefüggéstípusai is. A monoszémia, poliszémia és heteroszémia, illetőleg a mononímia, polinímia és heteronímia szembenállási lehetőségeinek mind a kilenc típusára vannak vagy lehetnek adatok a helységnevek körében is, nagyobb jelentőségűnek azonban csak hét kapcsolattípus mutatkozik:

1. **Egy jelentés – egy hangalak.** Ezt az összefüggést mutatja a legtöbb helységnevünk, mégpedig függetlenül attól, hogy egy védőszentnév hány helységnevet indukált, pl. *Szentborbála* (egy helységnevben) és *Szentgyörgy* (119 helységnevben). Nem lehet ugyanis igazolni, hogy a második esetben a sárkányölőn kívül más Györggyel is számolnunk kellene templomaink címeiben.

2. **Egy jelentés – több összefüggő hangalak.** E kapcsolattípusra elsősorban a *Szentmária* és a *Somorja* nevek kínálóknak, igazolható ugyanis, hogy ezek Szűz Mária templomára utalnak, s a *Szentmária* nevekkel kapcsolatban el kell vetni a penitenciatartó egyiptomi Szent Máriával számoló elgondolást, neki ugyanis egyetlen templomát sem ismerjük Magyarországon. A Hont megyei *Ilia* régi *Szentegyed* és *Szentilien*, *Ilesfalva* adatai a védőszent magyar *Egyed* és ennek a németből átvett *Ilien*, *Illes* mellékalakjait rejtik.

3. A monoszémia – heteronimia szembenállása mutatkozik meg a Szűz Máriával kapcsolatos *Szentmária* és *Boldogasszony* nevekben, s idetartozik az I. Istvánra emlékeztető *Szentkirály* és *Szentistván* nevek viszonya is, ha az utóbbiak nem valamely más István nevű szentre utalnak (István protomártír és István pápa).

4. Több összefüggő jelentés – egy név. Példákkal igazolható, hogy a templomok szent Péter, illetőleg Szent Péter és Pál titulúsának egyaránt *Szentpéter* helynév, továbbá a Szent Pál és Szent Péter és Pál címének *Szentpál* helységnevével folytatása, továbbá Szent Vid és Modeszt templomcíméből csak *Szentvid*, Szent Simon és Júdás patrociniumból csak *Szentsimon* helységnevé alakult.

5. Több összefüggő jelentés – több összefüggő névalak. A *Szent Kereszt* cím után munkámban 109 helységnevet vehettem számba, mégpedig nagy többségüket *Keresztúr*, kisebb és általában későbbi csoportjukat *Szentkereszt* formával. Titulusaik végsősoron Jézus Krisztusra vonatkoznak, a *Keresztúr* helynevekkel kapcsolatosan azonban nemcsak a *kereszt* 'Crux' + *úr* 'dominus' értelmezés tehető föl, hanem a *Kereszt* 'Krisztus' + *úr* 'dominus' értelmezés is. Megjegyzendő azonban, hogy templomcímeink latin nyelvű megfeleléseiben következetesen a *Sancta Crux* megfelelést találjuk. Ha tehát a második jelentésmegadásunk hamisnak bizonyulna, akkor e neveket a monoszémia – polinimia szembenállásában kell nyilvántartanunk.

6. Több összefüggő jelentés – több összefüggéstelen névalak. Jézus Krisztusra nem csupán a *Keresztúr*-féle nevek utalnak, hanem az Üdvözítőt kifejező korai magyar *Szentszalvátor* és a Krisztus Teste és vére templomcíméből való *Szentvér* is. Hasonló kapcsolat állapítható meg a Szent Istvánra utaló *Szentkirály* helynevek és a megőrződött jobb kezét kifejező *Szentjobb* név között is.

7. Összefüggéstelen jelentések – egy névalak. A homonimiában levő helységneveink néhány csoportjáról igazolható, hogy templomaiknak nem ugyanazon védőszent volt a névadója. A *Szentistván* helységnevek (17) kettős, esetleg hármas motivációjuk: igazolni tudjuk, hogy három esetben Szent István protomártír, egyszer pedig Szent István pápa volt a templomnévi előzményben, s noha szabatos adataink nincsenek, az is elképzelhető, hogy a szakirodalom álláspontjával egyezően néhány további név Szent István magyar király emlékeztetét rejt. A másik csoportba a két *Szentkorin* helynév tartozik: a Szepes megyei falunév (és a sárosi Berzevice Szent Korin temploma) a szász lakosság eredetére is utalva a II. században élt római vértanú tiszteletét idézi, akinek ereklyéit 1050-ben a Düsseldorfal átellenben fekvő Neuss templomába vitték, s itt a régi kölni egyházmegyében hamarosan nagy tisztelete keletkezett; a Zágráb megyei **Szentkirin* (és ugyanitt Hrasztovica templomának) névadója azonban nyilván a 308-ban, a római kori Szombathelyen kivégzett sziszeki püspök volt. –

Bizonyára sokan nem gondoltuk, hogy a *Szentmárton* helységnevek népes csoportja (106 név) is kettős motivációjú lehet. Ezek meghatározó többségét a templomaikra vonatkozó szabatos adatok és a más helységekben levő egyházak nagy száma alapján a sabariai születésűnek (4. század) tartott Márton püspökhöz köthetjük. Kiss Lajos azonban rámutatott, hogy a baranyai Hegyszentmárton a 7. században élt pápára vonatkozik, s benne a *Hegyi-* ~ *Hegy-* jelző a sírja fölé emelt templom latin nevének fordítása (FNESz.⁴ 1: 581). Ez a magyarázat bizonyossággá azzal emelkedik, hogy Márton pápának más magyarországi helységekből is adatolhatjuk templomát (Felsőelefánt: 1218; Szerdahely, Somogy m.: 1412; Jamnica, Zágráb m.: 1334; Szepeshely, Szepes m.: 1198). Végül Szenttamás helységneveink egyik csoportja az apostolra, másika pedig a mártírra, Becket Tamásra utal.

Magam a korábban említett 1390 helynevet a védőszent(ek) szokásos megnevezésének nyelvi formája alapján 77 csoportban tárgyalom. Ezek azonban nem ennyi szent személyre (stb.) és nem ennyi patrocíniumra vezethetők vissza. Ha külön számítjuk az Istvánokat, Korinokat, Mártonokat és Tamásokat, akkor 82-re emelhető a helységneveinkben jelentkező templomnevek száma. És végül még egy adat: a helységnévvé nem vált címek mennyisége 42–48. Azt mondhatjuk tehát, hogy a választható védőszentek szinte meghatározhatatlan köréből a magyarok mindössze 124–132 patrocíniumot választottak templomaik számára.

MEZŐ ANDRÁS

Tanu és Válasz

Két folyóiratcím születése

A névtudomány vita nélkül elismeri, hogy a könyvek címei, folyóiratcímek tulajdonnevek, s vizsgálataik az onomatológia módszerei szerint valósíthatók meg: foglalkozhatunk a címek jelentésével, gyakoriságával, szerkezetével stb. Ebbe a vizsgálódási rendszerbe természetszerűen beletartozik a nevek életével: keletkezésükkel, módosulásukkal, megszűnésük okaival foglalkozó kutatás is. Mindennek ellenére még alig találkozunk olyan cikkel, tanulmánnyal, amely újságok, folyóiratok címeit vetné vizsgálat alá bármilyen szempontból is. EÖRY VILMA (MNyTK. 183. sz. 375) szerint ennek valószínűleg az az oka, hogy a címek funkcióikban, jelentésszerkezetükben, grammatikai és morfológiai